

دانشجوی دکتری زبان و ادب فارسی دانشگاه
کارشناس ارشد زبان و ادب و دبیر دبیرستان های باغملک
تهران
علی بازوند
رسول کوری

ترکیب دریای خون

در بیتی از فردوسی

مقدمه

در درس تشبیه بلیغ از کتاب آرایه‌های ادبی سال سوم رشته علوم انسانی (ص ۵۷) ذکر شده است که در بیت «چو دریای خون شد همه دشت و راغ / جهان چون شب و تیغ‌ها چون چراغ» چهار تشبیه وجود دارد. «دشت و راغ به دریا، جهان به شب و تیغ‌ها به چراغ مانند شده است. شاعر وجه شبه را به عمد نیاورده است تا ذهن مخاطب را به تلاش وا دارد که بارزترین صفت مشبیه اول (دریایی از خون) را دریابد و آن‌گاه به راز همانندی مشبه و مشبه‌به - که سرخ رنگی است - پی برد» (هادی، ۱۳۸۹: ۵۷). نگارندگان این سطور معتقدند که در بیت مورد نظر، پنج تشبیه وجود دارد و ترکیب «دریای خون» - که مشبه‌به تشبیهات به‌کار رفته در مصراع اول بیت می‌باشد- نیز تشبیه بلیغ اضافی است و این ترکیب و موارد مشابه آن نظیر «دجله‌ی خون»، «شط خون» و... در ادب فارسی کاربرد دارد. در این مقاله، پس از تعریف تشبیه بلیغ با چند نمونه شعری، تشبیه بلیغ بودن ترکیب «دریای خون» اثبات می‌شود.

«تشبیه بلیغ، تشبیه‌ی است که در آن، ادات تشبیه و وجه‌شبه، حذف شده باشند.» (شمیسا، ۱۳۷۵: ۴۶) این نوع

نگارندگان،
بیت «چو دریای خون
شد همه دشت و راغ / جهان
چون شب و تیغ‌ها چون چراغ» از
کتاب آرایه‌های ادبی (ص ۵۷: ۱۳۸۹) را بررسی کرده‌اند و با
انسانی (هادی، ۱۳۸۹: ۵۷) دربارۀ تشبیهات ذکر شده در آن کتاب
آرته شواهد شعری از ادب فارسی، معتقدند که توضیح
نوشته شده در همان کتاب (ص ۵۷) دربارۀ بیت مورد
نظر، بی‌اگر دقیق تشبیهات ذکر شده در آن کتاب
نیست و تشبیه بلیغ «دریای خون» از دید مؤلف محترم
کتاب آرایه‌های ادبی سال سوم رشته علوم انسانی،
پنهان مانده است.
کلیدواژه‌ها: شواهد، تشبیه بلیغ، دریای خون

در بیت مورد نظر، پنج تشبیه وجود دارد و ترکیب «دریای خون» - که مشبه به تشبیهات به کار رفته در مصراع اول بیت می باشد

گونه دیگری از این نوع تشبیه را در شعر خود به کار برده است.

«کی‌ام؟ شکوفه اشکی که در هوای تو هر شب
ز چشم ناله شکفتم، به روی شکوه دویدم»
(زبان فارسی عمومی (۱ و ۲) پیش‌دانشگاهی، ۱۳۸۹، ۱۹۵)
«اشک، به شکوفه تشبیه شده است.» (محبی، ۱۳۷۹: ۸۵)
در مصراع اول، شاعر خود را به «شکوفه اشک» تشبیه کرده است. «شکوفه اشکی هستم.» تشبیه بلیغ اسنادی است که «من: مشبه» و «شکوفه اشک: مشبه به»، طرفین تشبیه بلیغ اسنادی به کار رفته در مصراع اول هستند. از طرفی، مشبه به به کار رفته در تشبیه بلیغ اسنادی در مصراع اول، خود نمونه‌ای از تشبیه بلیغ از نوع اضافی است؛ یعنی ترکیب «شکوفه اشک» تشبیه بلیغ از نوع اضافی است.

نتیجه

با توجه به ترکیب‌های «شط خون»، «دجله خون» و ... که در ادب فارسی، تشبیه بلیغ از نوع اضافی محسوب می‌شوند، می‌توان نتیجه گرفت که ترکیب «دریای خون» در بیت «چو دریای خون شد همه دشت و راغ/ جهان چون شب و تیغ‌ها چون چراغ» از فردوسی در کتاب آرایه‌های ادبی سال سوم رشته علوم انسانی (هادی، ۱۳۸۹: ۵۷) نیز تشبیه بلیغ از نوع اضافی است ولی در این کتاب درسی دوره متوسطه، به تشبیه بودن این ترکیب اشاره نشده است.

منابع

۱. اسدزاده، شهریار و...؛ پرسش‌های چهارگزینه‌ای و پاسخ‌های تشریحی متون ادب فارسی (۶) و آرایه‌های ادبی رشته ادبیات و علوم انسانی، ویراستار سعید عنبرستانی، چ ۱، مدرسه، تهران، ۱۳۷۶.
۲. پارسا نسب (غلام)، محمد و...؛ زبان و ادبیات فارسی عمومی (۱ و ۲) دوره پیش‌دانشگاهی چ ۱۶، نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران، ۱۳۸۹.
۳. خاقانی شروانی، دیوان (ج ۱)، ویراسته میرجلال الدین کزازی، چ ۱، مرکز، تهران، ۱۳۷۵.
۴. سجادی، ضیاءالدین؛ مجموعه پرسش‌ها و پاسخ‌های تشریحی ادبیات فارسی در آزمون‌های سراسری دانشگاه‌ها (۱۳۶۲ تا ۱۳۷۱)، چ ۲، نشر نی (سازمان سنجش آموزش کشور)، تهران، ۱۳۷۰.
۵. سعیدی، مصلح بن عیسا...؛ دیوان غزلیات (ج ۲)، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چ ۱۰، مهتاب، تهران، ۱۳۷۷.
۶. شمیسا، سیروس؛ بیان و معانی، چ ۲، فردوس، تهران، ۱۳۷۵.
۷. فعال عراقی، حسین؛ ادبیات فارسی (۲) متون نظم و نثر دوره پیش‌دانشگاهی رشته علوم انسانی، ویراستار محمد امیرسلیمانی، چ ۲، پیش‌دانشگاهیان، تهران، ۱۳۸۳.
۸. کزازی، میرجلال‌الدین؛ گزارش دشواری‌های دیوان خاقانی، چ ۱ (ویرایش ۲)، مرکز، تهران، ۱۳۸۵.
۹. محبی، نصرت اس. و...؛ پرسش‌های چهارگزینه‌ای و پاسخ تشریحی فارسی (۱ و ۲) عمومی پیش‌دانشگاهی، قسمت ۲، چ ۳، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹.
۱۰. هادی، روح...؛ آرایه‌های ادبی سال سوم رشته ادبیات و علوم انسانی، بدون نوبت چاپ، نشر کتاب‌های درسی ایران، تهران، ۱۳۸۹.

تشبیه در کتاب‌های بلاغت از دیگر مؤلفان به نام‌های تشبیه صریح و تشبیه رسا نیز معروف است. ترکیب‌های «دجله خون»، «شط خون» و... در ادب فارسی، تشبیه بلیغ از نوع اضافی هستند که «خون» در هر دو ترکیب، «مشبه» است. در ادامه به نمونه‌ای از کاربرد این دو ترکیب، اشاره می‌شود.
۱. خاقانی در قصیده «ایوان مداین»، ترکیب «دجله خون» را استادانه در بیت زیر به کار برده است.
«خود دجله چنان گرید صد دجله خون، گوئی
کز گرمی خونابش، آتش چکد از مژگان»
(گزارش دشواری‌های دیوان خاقانی، ۱۳۸۵: ۴۸۳)
«دجله خون تشبیه رساست: خون در بسیاری به دجله مانند آمده [= شده] است.» (همان: ۴۸۳)
۲. ترکیب «شط خون» اضافه تشبیهی است.» (سجادی، ۱۳۷۰: ۱۳۴ و ۱۵۷)

نکته دیگری که می‌توان در اثبات تشبیه بلیغ بودن «دریای خون» به آن استناد کرد، این است که گاهی مشبه به، خود نوعی تشبیه بلیغ است و این‌گونه تشبیهات در ادب فارسی سابقه دارند. حتی در شعر شاعران معاصر نیز کاربرد دارند که به نمونه‌هایی از آن‌ها، اشاره می‌شود:
الف) هان! ای دل عبرت بین! از دیده عبر کن، هان!
ایوان مداین را آیینۀ عبرت دان
(دیوان خاقانی، ج ۱، ۱۳۷۵: ۴۶۵)

در مصراع دوم، یک تشبیه بلیغ اسنادی وجود دارد. «ایوان مداین: مشبه» و «آیینۀ عبرت: مشبه به»، طرفین تشبیه بلیغ اسنادی به کار رفته در همان مصراع هستند. «ترکیب «آیینۀ عبرت»، تشبیه بلیغ است.» (فعال عراقی، ۱۳۸۳: ۳۶) پس می‌توان گفت: مشبه به به کار رفته در تشبیه بلیغ اسنادی در مصراع دوم، خود نمونه‌ای از تشبیه بلیغ از نوع اضافی است. (ب) «تو هم چون گل ز خندیدن لب با هم نمی‌آید
روا داری که من لبلب چو بوتیمار بنشینم»
(غزلیات سعدی، ج ۲، ۱۳۷۷: ۶۲۴)

«بیت، سه تشبیه دارد.» (اسدزاده و...، ۱۳۷۶: ۱۱۳) تشبیه به کار رفته در مصراع اول و یکی از تشبیهات مصراع دوم، کاملاً آشکار هستند. «من، لبلب» در مصراع دوم، «مشبه» است و مشبه به آن، «بوتیمار» می‌باشد. از طرفی شاعر، خود را به لبلب تشبیه کرده است؛ یعنی «لبلب» از نظر دستوری، نقش تبعی «بذل» برای «من = شاعر» دارد که می‌توان ترکیب «من (= شاعر)، لبلب [هستم]» را نمونه‌ای از تشبیه بلیغ اسنادی در نظر گرفت که فعل «اسنادی» آن حذف شده است.

(پ) محمدرضا رحمانی (مهرداد اوستا) از شاعران معاصر،